

Boekbespreking

De verscheurdheid van Amerika

Nico Wilterdink

n.a.wilterdink@uva.nl

www.nicowilterdink.nl

Robert D. Putnam, with Shaylyn Romney Garrett (2020) *The Upswing. How America Came Together a Century Ago and How We Can Do It Again*. New York: Simon & Schuster, 465 pagina's, € 16,99, ISBN 978982129149.

De verscheurdheid van het huidige Amerika, de hevige polarisatie, de diepe tegenstellingen in dat land: hoe is het zo ver gekomen, en wat valt er tegen te doen? Dat zijn de centrale vragen die de politicoloog en socioloog Robert Putnam stelt in zijn nieuwe boek, dat hij schreef in samenwerking met de schrijfster en 'social entrepreneur' Shaylyn Romney Garrett onder de optimistische titel *The Upswing*. Het onderwerp sluit nauw aan bij zijn eerdere werk. Putnam brengt hier de hoofdthema's samen van de twee boeken waarmee hij eerder bekend werd bij een breed publiek. In *Bowling Alone* (2000) beschreef hij hoe Amerikanen sinds de jaren zestig langzamerhand steeds minder aan verenigings- en buurtleven waren gaan deelnemen, hoe gemeenschapsactiviteiten steeds meer hadden plaatsgemaakt voor individuele vrijetijdsbesteding (zoals tv-kijken of bowlen in je eentje), hoe onderling wantrouwen in het maatschappelijk verkeer was toegenomen – hoe, kortom, individualisering om zich heen had gegrepen, de maatschappelijke cohesie was verzwakt en sociaal kapitaal was geërodeerd. Vijftien jaar later, in *Our Kids* (2015), liet hij aan de hand van een studie van de lokale gemeenschap waarin hij zelf was opgegroeid zien hoe de verschillen tussen rijk en arm in het land waren gegroeid en het ideaal van gelijke kansen, de *American dream*, steeds verder van de werkelijkheid verwijderd was geraakt.

In dit nieuwe boek wil hij aantonen dat deze twee ontwikkelingen, de verzwakking van sociale cohesie en de verscherping van ongelijkheid, nauw met elkaar

samenhangen, zozeer dat ze als twee kanten van één ontwikkeling zijn te beschouwen. Die ontwikkeling is echter, beklemtoont Putnam, niet onvermijdelijk. Het gaat om een specifieke historische verandering in een specifieke periode. Daaraan vooraf ging een periode waarin de maatschappelijke cohesie juist sterker werd, politieke en ideologische tegenstellingen verminderden en de economische ongelijkheid afnam. Vanaf het begin van de twintigste eeuw tot eind jaren zestig werd Amerika langzamerhand een minder verdeelde, meer coöperatieve en meer egalitaire samenleving: dat is de *upswing* waar de titel van het boek naar verwijst.

Vier facetten van opgang en neergang

Om deze hele ontwikkeling van opgang en vervolgens neergang in kaart te brengen onderscheidt Putnam vier facetten, die hij benoemt met de termen 'economie', 'politiek', 'maatschappij' en 'cultuur'. In vier hoofdstukken worden die achtereenvolgens behandeld. Op economisch gebied ging algehele welvaartsgroei gedurende het grootste deel van de twintigste eeuw samen met een verkleining van welvaartsverschillen. Deze ontwikkeling richting meer gelijkheid begon omstreeks 1910, kende een tijdelijke terugval in de *roaring twenties*, hernam zich in versneld tempo in de jaren dertig en veertig en zette zich na de oorlog tot in de jaren zeventig door. De voornaamste institutionele grondslagen hiervoor werden volgens Putnam gelegd in de periode die hij als beslissend beschouwt voor de algehele opgang: de *Progressive Era* aan het begin van de twintigste eeuw, toen het onderwijs sterk werd uitgebreid, vakbonden krachtiger werden en progressieve belastingen werden ingevoerd. De hervormingen van de *New Deal* in de jaren dertig bouwden hierop voort. Sinds de omslag in de jaren zeventig daarentegen nam de ongelijkheid toe terwijl de economische groei vertraagde, met als gevolg stagnerende of zelfs dalende inkomens bij brede lagen van de bevolking tegenover explosief groeiende rijkdom in een kleine toplaag. De kansen op intergenerationele sociale stijging namen eveneens af. Opnieuw waren het institutionele veranderingen en politieke hervormingen die de ontwikkeling in gang zetten, maar nu in tegengestelde richting: verhoging van de onderwijskosten, verlaging van het minimumloon, verzwakking van vakbonden, deregulering van de financiële sector, beperking van sociale uitkeringen en verlaging van de belastingen op bedrijfswinsten, vermogens en hoge inkomens.

Op politiek gebied nam de samenwerking tussen partijen sinds het begin van de twintigste eeuw geleidelijk toe, om vanaf de jaren zestig en zeventig plaats te maken voor een steeds scherpere polarisatie. In de laatste decennia van de negentiende eeuw was Amerika een diep verdeelde samenleving, met grote spanningen tussen het Noorden en het Zuiden, groeiende ongelijkheid tussen arm en rijk en toenemende klassentegenstellingen. De Progressieve beweging die in reactie hierop opkwam was niet tot één politieke partij beperkt en maakte daarmee overbrug-

ging van partijpolitieke tegenstellingen mogelijk. Hiermee begon een tendens van meer politieke samenwerking, die zich tot in de tweede helft van de twintigste eeuw voortzette, maar vervolgens in zijn tegendeel ging verkeren. Indicatief hiervoor is de mate waarin de leden van het Congres langs partijlijnen stemmen dan wel met vertegenwoordigers van de andere partij meestemmen. Uit een tabel die Putnam presenteert blijkt dat dat laatste tussen 1900 en 1960 steeds vaker gebeurde en daarna weer steeds minder. Een hoogtepunt van politieke consensus werd bereikt onder de Republikeinse president Eisenhower (1952-1960), wiens regering hoge militaire uitgaven ter verdediging van de ‘vrije wereld’ in de strijd tegen het communisme combineerde met progressieve belastingen en een voorzichtige uitbreiding van de verzorgingsstaat, en daarin door de grote meerderheid van de gekozen politici en hun kiezers werd gevolgd. De verzachting en vervolgens verscherping van politieke tegenstellingen blijkt ook uit het deel van de kiezers dat bij presidentsverkiezingen op een andere partij stemde dan bij de verkiezingen voor het Congres: tussen 1900 en 1970 steeg dat vrijwel ononderbroken, daarna daalde het weer. Eenzelfde ontwikkeling blijkt uit opiniepeilingen waarin kiezers gevraagd wordt naar hun waardering voor het beleid van de zittende president. Onder kiezers met een voorkeur voor de partij van de president is het percentage dat diens beleid goedkeurt steeds hoger dan onder kiezers met een andere partijvoorkeur, maar dit verschil veranderde sterk in de loop van de tijd; terwijl het in de Eisenhower-periode slechts zo’n twintig procent bedroeg, was het het onder de presidenten Obama en Trump opgelopen tot meer dan tachtig.

Op het terrein dat Putnam benoemt als ‘maatschappelijk’ signaleert hij een enorme opbloei van het verenigingsleven rond 1900. Tal van verenigingen die ook nu nog actief zijn, gericht op recreatie en gezelligheid, sociale hervormingen, liefdadigheid of combinaties hiervan, stammen uit die tijd. Steeds meer Amerikanen verenigden zich in verenigingen, maar die trend zette zich na 1960 niet verder door. Voortbouwend op *Bowling Alone* (waaruit hele passages letterlijk zijn overgenomen), constateert Putnam dat sinds die tijd het lidmaatschap van verenigingen juist is gedaald, evenals de hoeveelheid tijd die Amerikanen gemiddeld in verenigingsverband doorbrengen. De ontwikkeling van kerkelijkheid en kerksheid volgt eenzelfde patroon. Anders dan het beeld van Amerika als een bij uitstek christelijke natie zou doen vermoeden, was het lidmaatschap van kerkgenootschappen eind negentiende eeuw beperkt tot minder dan de helft van de bevolking, en anders dan men op grond van de seculariseringsthese zou verwachten, steeg dit daarna aanzienlijk, tot zo’n tachtig procent in 1960. Vervolgens trad een daling in, die er toe geleid heeft dat nu nog nauwelijks de helft van de Amerikaanse bevolking zich tot een kerkgenootschap rekent. De frequentie van kerkbezoek nam eveneens af, met een lichte opleving in de jaren tachtig en negentig maar een versnelde afname na de millenniumwisseling. Veranderingen in huwelijks- en gezinspatronen beziet Putnam in ditzelfde licht van eerst een versterking en daarna een verzwakking van

sociale bindingen: tot in de jaren zestig een ontwikkeling naar meer en vroegere huwelijken, daarna een voortgaande tendens van minder, latere en instabieler huwelijken, meer kinderloosheid en meer eenpersoonshuishoudens. De verzwakking van gemeenschapsleven volgens deze indicatoren gaat gepaard met afnemend vertrouwen in ‘de meeste mensen’, zo geven de resultaten van enquête-onderzoek in opeenvolgende jaren aan.

Met dit laatste komen we op het vierde door Putnam onderscheiden gebied: de ‘cultuur’, oftewel opvattingen over de eigen samenleving, zoals hij het specificceert. Het laatste kwart van de negentiende eeuw, de *Gilded Age*, typeert hij als een periode waarin een ‘inegalitair individualisme’ de boventoon voerde, met als basisgedachte dat vrije individuen verweekeld zijn in een eerlijke concurrentiestrijd waarin de besten winnen. Het sociaal-darwinisme met zijn notie van *survival of the fittest* gaf hier uitdrukking en semi-wetenschappelijke ondersteuning aan. Na 1900 nam de invloed hiervan af en kwamen met de opkomst van de Progressieve beweging communaristische ideeën op de voorgrond, uitgedragen door filosofen als John Dewey en theologen die onder de banier van het Sociale Evangelie een christelijk-sociaal denken propageerden. Vanaf de jaren vijftig en zestig won daartegenover het individualisme weer aan kracht. Putnam geeft een kwantitatieve onderbouwing van deze ontwikkeling door middel van Ngrams, die weergeven hoe vaak bepaalde termen in boeken gebruikt werden. De curve van de frequentie van ‘survival of the fittest’ toont een sterk stijgende lijn van 1880 tot 1895, daalt daarna geleidelijk en stijgt weer licht vanaf eind jaren tachtig. Begrippen als ‘association’, ‘cooperation’, ‘compromise’ en ‘agreement’ werden in de eerste helft van de twintigste eeuw juist steeds vaker gehanteerd, om daarna in frequentie af te nemen. De eerste tekenen van hernieuwd individualisme situeert Putnam in de jaren vijftig, wanneer intellectuelen kritiek uitoefenen op wat zij zien als een verstikkend conformisme in de Amerikaanse maatschappij. In de jaren zestig en zeventig verbreidt dit individualisme, verbonden met idealen van persoonlijke autonomie en zelfontplooiing, zich verder. Tekenend hiervoor is de explosie van zelfhulpboeken in deze decennia. Het resultaat is volgens sommige sociale critici – en Putnam is geneigd hen hierin te volgen – een epidemie van narcisme. Waar in 1950 twaalf procent van een steekproef van Amerikaanse studenten instemde met de uitspraak ‘I am a very important person’, was dit percentage in 1990 opgelopen tot tachtig. Ngrams van nog weer andere termen ondersteunen het beeld van groeiend individualisme sinds de jaren zestig: de steile toename van het gebruik van de term ‘identiteit’, de verschuiving van ‘verantwoordelijkheid’ naar ‘rechten’, het toenemend gebruik van het persoonlijk voornaamwoord ‘ik’ in vergelijking met ‘wij’. Wij Amerikanen, zo vat Putnam het samen, zijn in de twintigste eeuw van ‘ik’ naar ‘wij’ gegaan en daarna weer terug naar ‘ik’.

Wie zijn ‘wij Amerikanen’?

Deze beschrijving van vier met elkaar samenhangende ontwikkelingen, ofwel vier facetten van één ontwikkeling, overtuigt door de grondige empirische onderbouwing, maar roept ook verschillende vragen op. Sommige daarvan worden door Putnam zelf aan de orde gesteld. Een van die vragen is waarop de auteur zijn normatieve oordelen baseert. Uit de terminologie van *upswing* en *downturn*, en de grafieken die dat in beeld brengen, blijkt direct hoe hij de ontwikkeling waardeert: Amerika werd in de eerste helft van twintigste eeuw een betere – meer harmonische, meer rechtvaardige, meer leefbare – maatschappij, de daarop volgende fase is er een van verval. Hij nuanceert dit echter door te wijzen op wat hij zelf omschrijft als ‘the dark side of community’: de sterker wordende sociale cohesie en consensus in de fase van *upswing* hield tevens een toenemende druk tot conformiteit en daarmee intolerantie in. Belichaming hiervan was in de jaren vijftig senator Joseph McCarthy met zijn fanatieke jacht op (vermeende) communisten. De kritiek van sommige intellectuelen op het conformisme in dat decennium, die preludeerde op de rebellerende bewegingen van de jaren zestig, was deels terecht, suggereert Putnam, maar hij werkt dit niet verder uit.

Veel uitvoeriger gaat hij in op de vraag naar de omgrenzing van het ‘wij’ dat in de periode 1900-1960 zoveel sterker werd. Betreft dit wellicht vooral of zelfs exclusief het witte en mannelijke deel van de Amerikaanse bevolking? In twee hoofdstukken, achtereenvolgens gewijd aan ‘ras’ en ‘gender’, beantwoordt Putnam die vraag ontkennend. Ondanks de sterke discriminatie en segregatie, ondanks het institutionele racisme in (vooral) de Zuidelijke staten profiteerden ook de meeste Afrikaans-Amerikanen van de welvaarts-groei, de uitbreiding van het onderwijs en de vermindering van economische ongelijkheid in het eerste driekwart van de twintigste eeuw. Verschillen in levensverwachting, onderwijsdeelname, gemiddeld inkomen en huizenbezit met witte Amerikanen werden kleiner. Voor een belangrijk deel was dit het ongeplande gevolg van de massale migratie van zwarte Amerikanen van het arme Zuiden naar de Noordelijke industriesteden, waar de levensomstandigheden beter waren, voor een ander deel het bedoelde effect van federale programma’s ter verbetering van onderwijs, gezondheidszorg en sanitaire voorzieningen. Materiële verbeteringen begunstigden de mogelijkheden van organisatie van de zwarte bevolking in kerken, onderwijsinstellingen en politieke pressiegroepen, die op hun beurt bijdroegen tot positieverbetering. De Civil Rights Movement van de jaren vijftig en zestig kwam dan ook niet uit de lucht vallen, maar bouwde voort op een veel langerlopend emancipatieproces. Deze ontwikkeling van verminderende raciale ongelijkheid heeft zich sinds de jaren tachtig over het geheel genomen verder voortgezet, maar in een vertraagd tempo, en niet in alle opzichten. De toename van de economische ongelijkheid, de groeiende materiële onzekerheid en de inkringing van publieke voorzieningen vanaf die tijd hebben Afrikaans-Amerikanen onevenredig

zwaar getroffen. Openlijk racisme onder witte Amerikanen zoals zich laat vaststellen in enquêtes is verder afgenomen, maar een meer verholde variant daarvan, die zich vooral richt tegen het vermeende onverdiende profijt dat zwarte Amerikanen (en immigranten) zouden trekken van sociale voorzieningen, is eerder sterker geworden. Volgens verschillende studies vormt dit een belangrijk motief in het sinds de jaren tachtig steeds heviger en massaler geworden verzet tegen belastingen en publieke voorzieningen in het algemeen en het bijbehorende diepe wantrouwen tegen de overheid. De *white backlash* tegen rassenintegratie is daarmee een factor in de algehele verschuiving van ‘wij’ naar ‘ik’, die, zo concludeert Putnam, de interraciale verhoudingen negatief heeft beïnvloed.

Deels vergelijkbare ontwikkelingen hebben zich voorgedaan in de verhoudingen tussen de seksen. Net als bij de rassenverhoudingen, keert Putnam zich tegen de gedachte dat er op dit punt lange tijd – tussen de eerste feministische golf rond 1900 en de tweede van de jaren zestig en zeventig – weinig veranderde. In de periode tussen die beide golven gingen steeds meer vrouwen universitair onderwijs volgen, betaald werk verrichten en, sinds de invoering van het vrouwenkiesrecht in 1920, hun stem uitbrengen bij verkiezingen. Verschillen in opleiding, beroepswerkzaamheden, inkomen en politieke participatie met mannen namen af. De vrouwenbeweging van de jaren zestig en zeventig bouwde hierop voort en droeg vervolgens bij tot verdere vermindering van de ongelijkheid. Anders dan bij de rassenverhoudingen, is van een vertraging of stagnatie in deze ontwikkeling geen sprake.

Verklaringen

In de laatste twee hoofdstukken behandelt Putnam de vraag naar de verklaring van de ontwikkeling. Voor elk van beide fasen afzonderlijk ligt die volgens hem primair in de samenhang tussen de onderscheiden deelprocessen: deze versterken elkaar, zonder dat een ervan causale prioriteit heeft. Die prioriteit lag in elk geval niet bij de toe- of afname van economische ongelijkheid, want de cruciale veranderingen op dit gebied voltrokken zich later dan die op de drie andere gebieden. Eerder waren het culturele veranderingen die aan de andere processen voorafgingen en daartoe aanzetten gaven. Meer specifiek: het sterker worden van gevoelens van onderlinge solidariteit en bijbehorende morele opvattingen over sociale rechtvaardigheid vanaf het begin van de twintigste eeuw bevorderden na verloop van tijd een daadwerkelijke vermindering van ongelijkheid, zoals omgekeerd de verbreiding van individualistische opvattingen sinds de jaren zestig de weg vrijmaakte voor de toename van de economische ongelijkheid vanaf de tweede helft van de jaren zeventig. Maar van eenzijdige oorzaak-gevolg-relaties wil Putnam niet spreken. Ook verwerpt hij verklaringen die de ontwikkeling herleiden op externe condities, zoals oorlog (de Tweede Wereldoorlog als grote stimulator van nationale solidariteit) of technolo-

gie (bijvoorbeeld de negatieve gevolgen van internet voor het gemeenschapsleven). Zulke condities bieden volgens hem hooguit deelverklaringen voor bepaalde episodes in de ontwikkeling.

Maar wat verklaart nu de overgang van de ene naar de andere fase? Hiervoor doet Putnam een beroep op een ander soort 'logica' dan die van elkaar versterkende deelprocessen: die van de slingerbeweging. Een ontwikkeling in een bepaalde richting roept na verloop tijd zodanige weerstanden op dat zich een krachtige tegenbeweging vormt die een omslag teweegbrengt. Het progressieve hervormingselan van het begin van de twintigste eeuw vormde een reactie op de groei van de ongelijkheid en verdeeldheid in de laatste decennia van de negentiende eeuw, en de beweging ten gunste van individuele vrijheid en zelfontplooiing in de jaren zestig van de twintigste eeuw was een reactie op de sterke conformiteitsdwang in de daaraan voorafgaande decennia. Wanneer en onder welke condities de tegenkrachten sterk genoeg zijn om een omslag te bewerkstelligen valt volgens Putnam echter niet te voorspellen. Doorslaggevend acht hij de doelbewuste inzet van betrokken individuen en groepen – *agency* is belangrijker dan *structure*. Het waren de talrijke op hervorming gerichte acties in de Progressive Era die de stoot gaven tot de *upswing* van de twintigste eeuw. Zoiets is nu opnieuw mogelijk, is de suggestie.

Deze combinatie van slingerbeweging-logica en voluntarisme lijkt aardig te werken voor het begrijpen van het ontstaan van de *upswing* aan het begin van de twintigste eeuw, maar stuit op problemen waar het de overgang naar de *downturn* betreft. Terwijl de feitelijke veranderingen in de eerste fase corresponderden met wat de initiatoren beoogden, kan dat met betrekking tot de tweede fase immers niet worden gezegd. Cruciaal voor de omslag naar de fase van neergang waren volgens Putnam dan ook *onbedoelde gevolgen* van de revolterende bewegingen van de jaren zestig:

'the net effect of these progressive and forward-thinking movements was – often ironically – to emphasize individualism and individual rights at the expense of widely shared communitarian values. The movements of the 1960s to “liberate” individuals in many cases had the unintended side effect of elevating selfishness. The reformers and revolutionaries sought inclusion, but in its pursuit they ushered in alienation.' (p. 313)

Deze verklaring lijkt mij op verschillende punten ontoereikend. Putnam specificeert op geen enkele wijze welke bewegingen in de jaren zestig wat voor soort onbedoelde negatieve effecten hadden – hoe ze 'egoïsme' zouden hebben bevorderd en welke repercussies dat dan zou hebben gehad voor de sociale verhoudingen. De rebellerende bewegingen van die tijd vormden niet louter een reactie op conformiteits- en consensusdwang, maar waren minstens evenzeer een voortzetting en deels een radicalisering van de voor de *upswing* kenmerkende trend in de richting

van meer gelijkheid, zoals Putnam voor de Civil Rights Movement en het feminisme van de tweede golf ook aangeeft. Ze brachten toenemende verdeeldheid door de hevige contrareacties die ze opriepen – tegen de gevreesde ondermijning van de christelijke moraal en de bijbehorende familiewaarden (de *cultural backlash*, het meest uitgesproken bij evangelische christenen), tegen de gelijkstelling van diverse etnisch-rationale groepen (de *white backlash*) én tegen de vermindering van economische ongelijkheid (de *backlash* van ondernemers en kapitaalbezitters). Je zou in dit verband kunnen spreken van een dubbele slingerbeweging: de progressieve revoltes van de jaren zestig werden gevolgd door conservatieve contrabewegingen die in de decennia daarna dominant werden. Hoe deze contrareacties organisatorisch en ideologisch vorm kregen, hoe ze onderling verbindingen aangingen en elkaar versterkten (met name in de Republikeinse Partij) wordt door Putnam niet belicht. Onduidelijk blijft vooral wat het verband zou zijn tussen de revoltes van de jaren zestig en de drastische toename van de inkomens- en vermogensongelijkheid die zo'n tien jaar later begon en vooral sinds het presidentschap van Ronald Reagan (1980-1988) krachtige politieke en ideologische steun kreeg. Wat ontbreekt is enige verwijzing naar de talrijke studies die de verscherping van economische ongelijkheid in verband brengen met veranderende machtsverhoudingen ten gunste van grote ondernemers en kapitaalbezitters (bijvoorbeeld Hacker en Pierson 2010; Stiglitz 2019; vergelijk Heilbron 2020).

Meer in het algemeen ontbreken in dit boek analyses in termen van veranderende machts- en afhankelijkheidsverhoudingen. Mensen lijken bij Putnam vooral gedreven door twee soorten motieven: egoïsme of ik-gerichtheid en daartegenover solidariteit of wij-gerichtheid (de term 'altruïsme' vermijdt hij). Zijn typering van de hele ontwikkeling als een van 'ik' naar 'wij' en vervolgens weer terug naar 'ik' past in een moreel vertoog, maar is in feite misleidend. Ja, het neoliberale marktdenken dat in de jaren tachtig en negentig dominant werd, legt de nadruk op het najagen van het individuele eigenbelang, maar in de praktijk werd en wordt dit denken zelden in pure vorm aangehangen en nagevolgd. Kenmerkend voor wat Putnam benoemt als de fase van neergang is niet het uiteenvallen van de Amerikaanse maatschappij in losse, zuiver op het eigen ik gerichte individuen, maar veeleer de toenemende verdeeldheid tussen elkaar bestrijdende, vijandig gezinde groepen die in het algemeen juist een sterke wij-identiteit cultiveren, variërend van evangelische christenen en *white supremacists* tot LHBTI- en BLM-activisten. Gesteld zou kunnen worden dat dit hedendaagse, militante collectivisme op een paradoxaal manier samenhangt met een lange-termijnproces van individualisering: lokale bindingen worden zwakker en minder vanzelfsprekend, waardoor mensen houvast zoeken in nieuwe groepsbindingen die meer op persoonlijke keuzes berusten. Maar Putnam volgt deze redenering niet. Dat kan ook moeilijk, omdat dit zijn ongeclausuleerde beeld van een ontwikkeling van 'wij' naar 'ik' zou ondergraven.

Amerika en de rest van de wereld

Een beperking van dit boek is ook dat de Amerikaanse ontwikkelingen op geen enkele wijze met ontwikkelingen elders worden vergeleken en niet in een internationale context worden geplaatst. Veel van wat Putnam beschrijft is immers niet uniek voor Amerika. Zo is ook in West-Europese landen de economische ongelijkheid gedurende het grootste deel van de twintigste eeuw afgenomen en sinds de jaren tachtig weer toegenomen, zij het minder dramatisch dan in de Verenigde Staten. Oorzaken van deze omslag moeten dan ook ten minste voor een deel op het internationale vlak worden gezocht, waaronder de transnationalisering van ondernemingen en de groei van internationale kapitaalstromen die de macht en speelruimte van ondernemingen en hun eigenaren vergrootten (vergelijk Wilterdink 2016). De meest opvallende en directe bron van politieke en ideologische verdeeldheid in het huidige Amerika, de opkomst van een militant nationalistisch populisme, is evenmin uniek voor dat land. De moeilijke vraag hoe processen op nationaal en bovennationaal niveau zich tot elkaar verhouden en op elkaar inwerken wordt door Putnam nergens aan de orde gesteld.

De veranderende internationale context kan ook mede een verklaring bieden voor wat wél uniek is aan de Amerikaanse ontwikkeling. Het is niet vergezocht de door Putnam beschreven *upswing* van het begin van de twintigste eeuw tot halverwege de jaren zestig in verband te brengen met de opkomst van Amerika als wereldmacht in dezelfde periode. De overwinningen in de beide wereldoorlogen bezorgden het land niet alleen de status van militaire en economische grootmacht, maar ook van moreel-politiek leiderschap, een rol die na 1945 in de Koude Oorlog tegen het communisme werd voortgezet. Die ontwikkeling droeg ongetwijfeld bij tot gevoelens van nationale trots en verbondenheid, wijdverbreid vooruitgangsoptimisme en politieke consensus. Deze brede overeenstemming werd doorbroken door de desastreus verlopende oorlog in Vietnam, die hevig binnenlands verzet opriep, het Amerikaanse zelfbeeld van een benevolente grootmacht onderuit haalde en daarmee een belangrijke factor was in de neergang die Putnam vanaf eind jaren zestig constateert. De relatieve achteruitgang van Amerika in de wereldeconomie sinds de jaren zeventig droeg vervolgens bij tot verdere verzwakking van het nationale zelfvertrouwen, slechts tijdelijk onderbroken in de jaren rond 1990 door de ondergang van het Sovjet-communisme. Het agressieve, xenofobe nationalisme belichaamd door de vorige president Donald Trump kan onder meer in dit licht worden begrepen.

Op naar de volgende *upswing*?

Ten slotte de vraag die de titel en ondertitel van het boek oproepen: wanneer en op

grond waarvan is een volgende *upswing* te verwachten, en hoe zouden ‘wij’ Amerikaanse burgers daartoe kunnen bijdragen? Het hele boek laat zich lezen als een aanloop tot de beantwoording van die vraag, maar dat pakt teleurstellend uit: een duidelijk antwoord blijft uit. De logica van de slingerbeweging zou opnieuw kunnen gelden: net als aan het begin van de twintigste eeuw roepen de toenemende verdeeldheid en de groeiende ongelijkheid inmiddels zoveel tegenkrachten op dat die zouden kunnen gaan werken in de richting van meer samenwerking en solidariteit. Maar, stelt Putnam, net als toen zal dit uiteindelijk afhangen van talrijke particuliere en publieke initiatieven. Daartoe stelt hij aan het eind van zijn boek een aantal hervormers uit de Progressive Era als voorbeeld. Moreel bewustzijn, pragmatisme, reformisme (in plaats van doctrinair socialisme) en jeugdig optimisme – dat zijn eigenschappen die Amerikaanse burgers nu van de hervormers van toen kunnen leren.

Dat klinkt verstandig en sympathiek, maar het is ook wat mager. Putnam heeft zich niet gewaagd aan een analyse van condities die de bepleite ommekeer waarschijnlijk of juist minder waarschijnlijk maken. Had hij dat wel gedaan, dan had hij kunnen wijzen op processen die zo’n ommekeer in de weg lijken te zitten, zoals de voortgaande relatieve neergang van Amerika als economische en politieke wereldmacht, de demografische ontwikkeling die maakt dat het van oudsher dominante blanke, uit Europa afkomstige deel van de bevolking slinkt (wat een voedingsbodemp is van het xenofobe en racistisch getinte nationalisme), en de ontwikkeling van internet, die het mogelijk maakt dat mensen veel sneller, gemakkelijker en op grotere schaal dan voorheen netwerken vormen waarin ze geheel eigen definities van de werkelijkheid hanteren. Daartegenover staan recente ontwikkelingen die zouden kunnen wijzen op een kentering in positieve richting: de weerstanden tegen toenemende ongelijkheid zijn groeiende, het neoliberalisme dat die ongelijkheid ondersteunt en rechtvaardigt is op zijn retour, de coronapandemie en de klimaatverandering hebben het besef van de onderlinge afhankelijkheid van verschillende bevolkingsgroepen en de noodzaak van staatsingrijpen weer doen toenemen.

Gegeven deze in verschillende richting werkende tendensen is de toekomst moeilijk te voorspellen en hangt inderdaad veel af van specifieke initiatieven en bijzondere gebeurtenissen. De nipte verkiezingszege van Biden in november 2020 (met dank aan de coronapandemie), die plaatsvond na de voltooiing van dit boek, was zo’n gebeurtenis. Putnam zal die met instemming hebben begroet, want als er iemand staat voor wat de auteur bepleit – pragmatisch hervormingsstreven, optimistisch progressivisme, verzoeningsgezindheid, zoeken naar nationale eenheid (‘the soul of America’) – dan is het wel deze nieuwe president. Maar tegelijk tonen de gebeurtenissen tijdens en na deze verkiezingen, culminerend in de bestorming van het Capitool in januari 2021, hoe ver het met de verdeeldheid van Amerika is gekomen, tot het punt waar een groot deel van de bevolking onder aanvoering van de verslagen ex-president de uitslag van de verkiezingen niet erkent en daarin ge-

steund wordt door diens partij. Dat is een nieuwe, omineuze stap in de neergang die Putnam beschrijft. Of en wanneer een nieuwe *upswing* zal volgen, staat voorlopig dan ook te bezien.

Literatuur

- Hacker, Jacob S. en Paul Pierson (2010) *Winner-Take-All Politics*. New York: Simon & Schuster.
- Heilbron, Johan (2020) De gekaapte Amerikaanse democratie. *Nederlandse Boekengids*, 5(5): 4-6.
- Putnam, Robert D. (2000) *Bowling Alone*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, Robert D. (2015) *Our Kids. The American Dream in Crisis*. New York: Simon & Schuster.
- Stiglitz, Joseph E. (2019) *People, Power, and Profits*. New York: W.W. Norton.
- Wilterdink, Nico (2016) American Exceptionalism? The growth of income and wealth inequality in the United States and other Western societies. *Human Figurations*, 5(2).
-

Over de auteur

Nico Wilterdink is emeritus hoogleraar Sociologie aan de Universiteit van Amsterdam.